

Žerko ZGONJANIN:

OPOZICIONO RASPOLOŽENJE SELJAŠTVA U POTKOZARJU

Dolaskom austro-ugarske vlasti u Bosnu, počeli su javni radovi: izgradnja puteva i pruga, eksploatacija rudnog, šumskog i drugog bogatstva. Kozarčanima se počela pružati prilika da kao fizički radnici budu primeni u rudnike i šume, iako pod nevjerovatno teškim uslovima, uz minimalne nadnice. Uz male zarade, samo su neki već početkom dvadesetog vijeka mogli razmišljati o otkupu zemlje, jer se to tada počelo dopuštati. Vjekovna težnja podjermljenog naroda počele se ostvarivati pod teškim uslovima tek pred prvi svjetski rat. Kupovinom zemlje od feudalaca, seljaci su prestajali biti kmetovi. Nošeni neodoljivom željom da postanu vlasnici svoje zemlje i da prestanu biti kmetovi, mnogi težaci iz ovih krajeva počeli su pred prvi svjetski rat odlaziti na rad u Njemačku, a naročito u Ameriku. Veliki broj ljudi s ovog područja /opština Prijedor, Bosanski Novi, Bosanske Dubice i Bosanske Gradiške/ otišao je u Ameriku kao fizički radnici. Neki od njih vratili su se kao dobrovoljci u srpsku vojsku u prvom svjetskom ratu /manji dio/, a veći dio se vratio u svoj rodni kraj poslije stvaranja bivše Jugoslavije. Priličan broj ih je ostao u Americi.

Stvaranjem stare Jugoslavije, seoske mase su očekivale mnogo, kažu seoske mase, jer su one u to vrijeme, pa i kasnije, činile ogromnu većinu stanovništva. Verošice kao Prijedor, Bosanski Novi, Bosanske Dubice i Bosanske Gradiške bile su male i njihove brojno stranje u odnosu na selo bilo je neznatno, a radničke klase nije bilo. Postojali su samo sezonski radnici - seljaci.

Agrarna reforma izvršena u staroj Jugoslaviji njih je unekoliko zadovoljila, ali to nije bilo sve što su oni očekivali od nove države. Očekivali su brže otvaranje škola, barem osnovnih, kojih do tada nije bilo u selu, te počinjanje opismenjavanja i njihove djece. Očekivali su da će se brže otvarati radovi i da će biti povoljniji uslovi za rad i zaradu nego za vrijeme Austro-Ugarske. Međutim, ta očekivanja se nijesu ostvarila. Rudnik Ljubija, gipsara u Blagaju, rudnik Lješljani, drvna industrija u Dobrljinu i Gornjim Podgradcima, i pored teških uslova rada i niskih zarada, stalno su opsjedani radnom snagom, naročito u doba ekonomske krize, sve do okupacije 1941. Eksploatacija radnika-seljaka je stalno rasla. Seoski proizvodi na tržištu prodavani su u bescenje: šljive, kukuruz, pšenica, zob, perad itd. A kad bi seljak i gradske sirotinje kupovali te proizvode za sebe /kukuruz je u to vrijeme bio osnovna ishrana seoskih masa/ bio je prisiljen da plaća dva i više puta skuplje nego što je prodavao. Nerodne godine i druge nedaće su sve više bacale seljake u dugove. To je bio veliki problem, te je tadašnja vlast, bojeći se većih pokreta masa protiv režima, donijela odluku da se odgodi plaćanje seoskih dugova. Za vrijeme ekonomske krize 1930-1932. mase seljaka i gradske sirotinje kretale su se, naročito u proljeće, u veće gradove, da traže posao, da nešto zarade i ishrane porodicu. Mnogi nijesu mogli naći posao i vraćali su se kućama pješice iz Banje Luke, pa i iz udaljenijih krajeva. Prenaseljenost i nemogućnost da nađu posao izvan poljoprivrede, naročito poslije 30-tih godina, dovela je seljake do toga da su počeli proširivati svoja imanja sijekuci državnu šumu u Pestirevu, Karanu, Ravnom Gaju, Vraniću, Planinici i Kozari. Tako su došli u sukob s vlašću. Poznata je borba seljaka 1932.

u šumi Vraniću, kad je vlast rušila kuće izgrađene na iskrčenom zemljištu državne šume. Ovdje su žandarmi jurišali noževima i puškama na seljake. Došlo je do borbe između žandarma i naroda. Kad su žandarmi uletjeli u masu, seljaci su dvojici žandarma o-
teli puške. Stevo Brdar iz Gornje Dragotinje oteo je od žandar-
ma pušku. Dok je drugi žandarm pokušao da nepadne Stevu Brdara,
Jovo Brdar se bacio na njega i oteo mu pušku. Drugi su pucali
preko goloruke mase i tako su je uspjeli rastjerati.

Godine 1931. izglednjeli narod iz sela, a i grada, razbio je magazin u Prijedoru usred dana i odnio žito. Policija i žandarmi nisu bili u stanju da to spriječe. I ovog puta mnogi su isprebijani u zatvoru. Kriminel i korupcija su bili u stalnom porastu, kako u gradu tako i u selu. Tadašnja vlast nije bila u stanju da se ozbiljnije bori protiv toga, niti je to htijela, jer je bila korumpirana. Uslijed takve situacije, strašno je raslo neraspoloženje prema staroj Jugoslaviji i u selu i u gradu. Mase se okreću prema opozicionim građanskim partijama, nadajući se da će im njihov dolazak na vlast bar unekoliko poboljšati kraj-
nje teško stanje. Kozara je 1938. godine u većini glasala za o-
poziciju a protiv vlade, iako su činjeni razni pritisci i prije-
tnje. Pred izbore, vlast je obećavala na veliko i široko: veće
zapošljavanje, smanjenje poreza, izgradnju puteva, itd. Narod
nije vjerovao. Sjećam se dobro tih izbora, tada sam popisivao
one koji su glasali za opoziciju u mjesnom izbornom području
Gornje Dragotinje. Izbori su obavljeni u osnovnoj školi. Pred-
sjednik izbornog odbora bio je inspektor osnovnih škola na srezu.
Imena mu se ne sjećam. On je stavio na zid slike nosilaca zemaljs-
skih stranačkih lista Milana Stojadinovića i Vlatka Mačeka. Sve-
kom biraču koji pristupi glasanju davao je sljedeće objašnjenje,

pokazavši sliku Milana Stojedinovića: "Ovo je dr Milan Stojedinović, nosilac Zemaljske liste Jugoslovenske radikalne zajednice, rođen tu i tu, Srbin itd..." Ovo isto ponovio je i za Mačeka, osobito naglasivši da je Maček Hrvat. Očito je htio da na tome nešto dobije, jer su birači - sve do jednog - na ovom području Srbi. Sjećam se postarijeg seljaka koji je, saslušavši sve upute, odgovorio: "Gospodine, ja neću glasati ni za jednog od tih što si mi rekao, ja hoću da glasam za Čubrilovića. On je za našu seljačku stranku, pa ako nam ni on ne pomogne, neka sve djevo nosi." Čubrilović je bio kandidat na opozicionoj listi. Predsjednik je nastojao da se svaki glasač opredijeli za nosioca Zemaljske liste. Mi smo ljudima pomogli da se ne daju zbuniti. Najviše je pomogao Jovo Brdar, koji je u izbornom odboru zastupao opoziciju. Javljali smo ljudima pred školom, koji su došli da glasaju, da se opredijele za Mačeka, a potom glasaju za Čubrilovića, za opoziciju. Poslije izvjesnog vremena, u prostoriju za glasanje ušao je Stevo Miljuš iz sela Gornje Dragotinje, mlad čovjek, inače simpatizer partije. On je predsjedavajućem rekao: "Ja se opredjeljujem za opoziciju, za dr Mačeka, Hrvata, jer sam ubijedjen da je pošteniji od tog Srbina. Nas teške ne interesuje ko je što. Mi hoćemo i tražimo samo onog koji je pošteniji". Dodeo je i slijedeće: "Pred školom ima oko 150 ljudi koji čekaju da glasaju. Svi su oni za opoziciju, a protiv vlade". Ovo je naljutilo predsjedavajućeg, pa je prekinuo izbore s motivacijom da sgitujemo na dan izbora. Poslije duljeg natezanja, izbori su nastavljani. Na ovom području za Jerezu su glasali samo pop, učitelj, nešto željezničkih radnika, nekoliko knezova, i vrlo mali broj seljaka. Od oko 1.000. birača, koliko ih je bilo, ogromna većina je glasala za opoziciju.

Iako KPJ nije tada organizaciono postojala na ovom području, nju su mase ipak osjećale. Kako je naprijed rečeno, mnogi iz ovog kraja išli su u gradove da traže posao, pa su dolazili u dodir sa štrajkovima, poneki i sami učestvovali u njima i na taj način saznavali o KPJ i njenoj politici, i ovo prenosili na druge. Mislim da neću pretjerati ako kažem da su tada na ovom području bili idealni uslovi za rad partije, ali ona u to vrijeme nije bila ni organizaciono ni politički zrela da se stavi na čelo nezadovoljnih masa. Ovo su i kasniji događaji potvrdili.

Rad partije se počeo organizovanije osjećati tek njenim stvaranjem u ovim krajevima negdje 1940. godine: u početku među radnicima i školskom omladinom, a kasnije i u selu - u prvom redu kroz organizaciju "Seljačko kolo", koju je stvarala Samostalna demokratska stranka. Pred sam rat dolazi do organizovanijeg i jačeg pokreta radnika: štrajk rudara u Ljubiji, sukob lješljanskih rudara sa žandarmima, vel nezadovoljstva među radnicima, organizovanije povezivanje radnika i seljaka.

U ovakvoj situaciji, nastaje psihoza rata koji je već na pragu i naše zemlje. Šta će biti sa nama, ko su naši saveznici - sve češće su se pitali ljudi. Okupacije Jugoslavije i brza propast jugoslovenske vojske izazivaju veliko iznenađenje. Iako mnogi nisu vjerovali u čvrstinu države, bili su ubijedjeni da je vojske čvrsta.

Arhiv Bos. krajine B. Luka
ABK 208-008-004

Žerko ZGONJANIN:

OPOZICIONO RASPOLOŽENJE SELJAŠTVA U POTKOZARJU

Dolaskom austro-ugarske vlasti u Bosnu, počeli su javni radovi: izgradnja puteva i pruga, eksploatacije rudnog, šumskog i drugog bogatstva. Kozarčanima se počela pružati prilika da kao fizički radnici budu primeni u rudnike i šume, iako pod nevjerovatno teškim uslovima, uz minimalne nadnice. Uz male zarade, samo su neki već početkom dvedesetog vijeka mogli razmišljati o otkupu zemlje, jer se to tada počelo dopuštati. Vjekovne težnje podjarmljenog naroda počela se ostvarivati pod teškim uslovima tek pred prvi svjetski rat. Kupovinom zemlje od feudaleca, seljaci su prestajali biti kmetovi. Nošeni neodoljivom željom da postanu vlasnici svoje zemlje i da prestanu biti kmetovi, mnogi težaci iz ovih krajeva počeli su pred prvi svjetski rat odlaziti na rad u Njemačku, a naročito u Ameriku. Veliki broj ljudi s ovog područja /opština Prijedor, Bosanski Novi, Bosanske Dubice i Bosanske Gradiška/ otišao je u Ameriku kao fizički radnici. Neki od njih vratili su se kao dobrovoljci u srpsku vojsku u prvom svjetskom ratu /manji dio/, a veći dio se vratio u svoj rodni kraj poslije stvaranja bivše Jugoslavije. Priličan broj ih je ostao u Americi.

Stvaranjem stare Jugoslavije, seoske mase su očekivale mnogo, kažu seoske mase, jer su one u to vrijeme, pa i kasnije, činile ogromnu većinu stanovništva. Varošice kao Prijedor, Bosanski Novi, Bosanske Dubice i Bosanske Gradiška bile su male i njihove brojno stranje u odnosu na selo bilo je neznačajno, a radničke klase nije bilo. Postojali su samo sezonski radnici - seljaci.

Agrarna reforma izvršena u storoj Jugoslaviji njih je unekoliko zadovoljila, ali to nije bilo sve što su oni očekivali od nove države. Očekivali su brže otvaranje škola, barem osnovnih, kojih do tada nije bilo u selu, te počinjanje opismenjevanja i njihove djece. Očekivali su da će se brže otvarati radovi i da će biti povoljniji uslovi za rad i zaradu nego za vrijeme Austro-Ugarske. Međutim, ta očekivanja se nijesu ostvarila. Rudnik Ljubije, gipsara u Blegaju, rudnik Lješljani, drvna industrije u Dobrljini i Gornjim Podgrađcima, i pored teških uslova rada i niskih zarada, stalno su opsjedani radnom snagom, naročito u doba ekonomske krize, sve do okupacije 1941. Eksploatacija radnika-seljaka je stalno rasla. Seoski proizvodi na tržištu prodavani su u bescenje: šljive, kukuruz, pšenica, zob, perad itd. A kad bi seljak i gradske sirotinje kupovali te proizvode za sebe /kukuruz je u to vrijeme bio osnovna ishrana seoskih masa/ bio je prisiljen da plaće dva i više puta skuplje nego što je prodao. Nerodne godine i druge nedaće su sve više bacale seljake u dugove. To je bio veliki problem, te je tadašnja vlast, bojeći se većih pokreta masa protiv režima, donijela odluku da se odgodi plaćanje seoskih dugova. Za vrijeme ekonomske krize 1930-1932. masa seljaka i gradske sirotinje kretale su se, naročito u proljeće, u veće gradove, da traže posao, da nešto zarade i ishrane porodicu. Mnogi nijesu mogli naći posao i vraćali su se kućama pješice iz Benje Luke, pa i iz udaljenijih krajeva. Prenaseljenost i nemogućnost da nađu posao izvan poljoprivrede, naročito poslije 30-tih godina, dovela je seljake do toga da su počeli proširivati avoja imanja sijekuci državnu šumu u Pastirevu, Kerenu, Ravnom Gaju, Vraniću, Planinici i Kozari. Tako su došli u sukob s vlašću. Poznata je borba seljaka 1932.

u šumi Vraniću, kad je vlast rušila kuće izgrađene na iskrčenom zemljištu državne šume. Ovdje su žandarmi jurišali noževima i puškama na seljake. Došlo je do borbe između žandarma i naroda. Kad su žandarmi uletjeli u masu, seljaci su dvojici žandarma o-
teli puške. Stevo Brdar iz Gornje Dragotinje oteo je od žandar-
ma pušku. Dok je drugi žandarm pokušao da napadne Stevu Brdara,
Jovo Brdar se bacio na njega i oteo mu pušku. Drugi su pucali
preko goloruke mase i tako su je uspjeli rastjerati.

Godine 1931. izglednjeli narod iz sela, a i grada,
razbio je magazin u Prijedoru usred dana i odnio žito. Policija
i žandarmi nisu bili u stanju da to spriječe. I ovog puta mnogi
su isprebijani u zatvoru. Kriminal i korupcije su bili u stalnom
porastu, kako u gradu tako i u selu. Tadašnje vlast nije bila u
stanju da se ozbiljnije bori protiv toga, niti je to htjela, jer
je bila korumpirana. Uslijed takve situacije, strašno je raslo
neraspoloženje prema storoj Jugoslaviji i u selu i u gradu. Mase
se okreću prema opozicionim građanskim partijama, nadajući se
da će im njihov dolazak na vlast bez unekoliko poboljšati kraj-
nje teško stanje. Kozara je 1938. godine u većini glasala za o-
poziciju a protiv vlade, iako su činjeni razni pritisci i prije-
tnje. Pred izbore, vlast je obećavala na veliko i široko: veće
zapošljavanje, smanjenje poreza, izgradnju puteva, itd. Narod
nije vjerovao. Sjećam se dobro tih izbora, tada sam popisivao
one koji su glasali za opoziciju u mjestnom izbornom području
Gornje Dragotinje. Izbori su obavljani u osnovnoj školi. Pred-
sjednik izbornog odbora bio je inspektor osnovnih škola na sreću.
Imena mu se ne sjećam. On je stavio na zid slike nosilaca zemelj-
skih stranačkih lista Milane Stojadinovića i Vlatke Mačke. Sve-
kom biraču koji pristupi glasanju davao je sljedeće objašnjenje,

pokazavši sliku Milana Stojadinovića: "Ovo je dr Milan Stojadinović, nosilac Zemaljske liste Jugoslovenske radikalne zajednice, rođen tu i tu, Srbin itd..." Ovo isto ponovio je i za Mačeka, osobito naglasivši da je Maček Hrvat. Očito je htio da na tome nešto dobije, jer su birači - sve do jednog - na ovom području Srbi. Sjećam se posterijeg seljaka koji je, saslušavši sve upute, odgovorio: "Gospodine, ja neću glasati ni za jednog od tih što si mi rekao, ja hoću da glasam za Čubrilovića. On je za našu seljačku stranku, pa ako nam ni on ne pomogne, neke sve djavo nosi." Čubrilović je bio kandidat na opozicionoj listi. Predsjednik je nastojao da se svaki glasač opredijeli za nosioca Zemaljske liste. Mi smo ljudima pomogli da se ne daju zbuniti. Najviše je pomogao Jovo Brdar, koji je u izbornom odboru zastupao opoziciju. Javljali smo ljudima pred školom, koji su došli da glaseju, da se opredijele za Mačeka, a potom glaseju za Čubrilovića, za opoziciju. Poslije izvjesnog vremena, u prostoriju za glasanje ušao je Stevo Miljuš iz sela Gornje Dragotinje, mlad čovjek, inače simpatizer partije. On je predsjedavajućem rekao: "Ja se opredjeljujem za opoziciju, za dr Mačeka, Hrvata, jer sam ubijedjen da je pošteniji od tog Srbina. Nas teške ne interesuje ko je što. Mi hoćemo i tražimo samo onog koji je pošteniji". Dodao je i slijedeće: "Pred školom ima oko 150 ljudi koji čekaju da glaseju. Svi su oni za opoziciju, a protiv vlade". Ovo je naljutilo predsjedavajućeg, pa je prekinuo izbore s motivacijom da agitujemo na dan izbora. Poslije duljeg natezanja, izbori su nastavljani. Na ovom području za Jerezu su glasali samo pop, učitelj, nešto željezničkih radnika, nekoliko knezova, i vrlo mali broj seljaka. Od oko 1.000 birača, koliko ih je bilo, ogromna većina je glasala za opoziciju.

Iako KPJ nije tada organizaciono postojala na ovom području, nju su mase ipak osjećale. Kako je naprijed rečeno, mnogi iz ovog kraja išli su u gradove da traže posao, pa su došli u dodir sa štrajkovima, poneki i sami učestvovali u njima i na taj način osznavali o KPJ i njenoj politici, i ove prenosi- li na druge. Mislim da neću pretjerati ako kažem da su tada na ovom području bili idealni uslovi za rad partije, ali ona u to vrijeme nije bila ni organizaciono ni politički zrele da se stavi na čelo nezadovoljnih masa. Ovo su i kasniji događaji potvrdili.

Rad partije se počeo organizovanije osjećati tek nje- nim stvaranjem u ovim krajevima negdje 1940. godine; u početku među radnicima i školskom omladinom, a kasnije i u selu - u pr- vom redu kroz organizaciju "Seljačko kolo", koju je stvarale Samostalna demokratske stranke. Pred sam rat dolazi do organi- zovanijeg i jačeg pokreta radnika: štrajk rudara u Ljubiji, su- kob lješljanskih rudara sa žandarmima, vel nezadovoljstva među radnicima, organizovanije povezivanje radnika i seljaka.

U ovakvoj situaciji, nastaje psihoza rata koji je već na pragu i naše zemlje. Šta će biti sa nama, ko su naši savezni- ci - sve češće su se piteli ljudi. Okupacije Jugoslavije i brza propast jugoslovenske vojske izazivaju veliko iznenađenje. Iako mnogi nisu vjerovali u čvrstinu države, bili su ubijedjeni da je vojske čvrste.

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-008-004